

^ Gaston Durnez (links) en Jozef Deleu, 7 september 1964. [Antwerpen, Letterenhuis]

FORUM

LUDO SIMONS

EEN STANDAARDWERK IN PERSPECTIEF DE ENCYCLOPEDIA VAN DE VLAAMSE BEWEGING NA 50 JAAR

IN MEMORIAM REGINALD DE SCHRYVER (1932-2012)
EN GASTON DURNEZ (1928-2019)

HOE HET BEGON

Ik weet nog waar ik was toen Kennedy werd vermoord en toen de Berlijnse muur viel, en ik weet nog waar ik stond toen Jozef Deleu mij op de schouder tikte met de vraag of we even zouden kunnen praten over een plannetje dat mij zeker zou interesseren. Die historische gebeurtenis vond plaats op dinsdag 8 april 1969 in een aula van de Vrije Universiteit Brussel bij de opening van het 27ste Vlaams Filologencongres, waar de hoofdredacteur van *Ons Erfdeel* rondstruinde op zoek naar interessante contacten voor zijn tijdschrift. Ik had al sinds 1965 aan zijn blad meegewerkt, mij kende hij dus al. Toen we wat apart gingen praten, vertelde hij mij dat hij het bezoek had gekregen van Gaston Durnez, die werkte aan een project voor een *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, in de breedste zin van het woord. Durnez en Deleu hadden over het plan gesproken met Godfried Lannoo, die zeer positief had gereageerd. Jozef Deleu vroeg of ik er wat voor voelde om daar als redacteur aan mee te werken. Ik slikte wel even, want ten eerste had ik sinds 1965 een drukke baan als adjunct-conservator van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), het huidige Letterenhuis, in Antwerpen, ten tweede had mijn promotor, Albert Westerlinck, mij zopas gevraagd om redactiesecretaris te worden van het door hem geleide tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*, en ten derde: mijn proefschrift was nog lang niet voltooid, al had ik door bemiddeling van Westerlinck van 1968 tot 1970 een mandaat als aspirant van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (NFWO) gekregen, waardoor

ik gedeeltelijk van mijn taak in het AMVC was vrijgesteld, terwijl ik niettemin probeerde, in afspraak met mijn baas, Emiel Willekens, na de diensturen de boel daar te blijven bereedderen. Maar een lief had ik dan weer niet, laat staan een gezin met kleine kinderen, dus daar hoefde ik alvast geen rekening mee te houden. Ik zegde dan ook principieel toe voor een nader overleg bij Lannoo in Tielt, waar de plannen duidelijker zouden worden gemaakt. Uit mijn ervaringen met mijn licentiaatsverhandeling, over Vlaams-Nederduitse literaire betrekkingen in de 19de eeuw – een onderwerp dat half tot de literatuurgeschiedenis en half tot de geschiedenis van de Vlaamse beweging behoorde – wist ik hoe moeilijk het was om precieze informatie over de hoofd- en vooral de bijrolspelers van die periode in ons Vlaamse verleden bijeen te zoeken, dus als die lacunes door het maken van een encyclopedie enigszins zouden kunnen worden opgevuld, dan was daarmee een belangrijke dienst bewezen aan de beoefenaars van de Vlaamse cultuurgeschiedenis. En dat lag meteen helemaal in de lijn van mijn archivalische werkzaamheden in het AMVC.

De journalist Gaston Durnez was door soortgelijke bevindingen en overwegingen tot eenzelfde inzicht gekomen.¹ In april 1966 hadden er incidenten plaats op het kerkhof van Merksem. Een groep van voornamelijk Volksunieleden wilde er August Borms herdenken, die twintig jaar eerder was geëxecuteerd. Vooral in Franstalige Belgische kranten werd geschreven over die *“manifestatie van de schande”*. Publicisten in diverse kampen twistten over collaboratie, nazisme en flamingantisme. Durnez was begin 1966 Belgisch redacteur van de grote Nederlandse krantengroep Brabant Pers (*Brabants Dagblad*, *Eindhovens Dagblad*) geworden, nadat hij voordien, toen nog als redacteur van *De Standaard*, hun correspondent was geweest. Hij schreef voor de kranten van de Brabant Pers van zaterdag 30 april 1966 een uitvoerige *“achtergrondbijdrage”* over de rellen in Merksem, met een historische schets van de Vlaamse beweging in de eerste helft van de twintigste eeuw, onder de titel *Bij het graf van een Vlaamse nationalist. VECHTEN OM HET VERLEDEN*. Bij het schrijven van zijn bijdrage, en trouwens ook bij zijn werk voor *De Standaard*, ondervond hij hoe moeilijk het was een serieuze weg te vinden in de propagandistische en polemische geschriften of in de flamingantische en belgicistische literatuur van toen. (De krant had zelf helemaal geen bibliotheek of documentatiedienst.) Door de nood aan voldoende adequate informatie voor journalistiek werk kwam de gedachte aan een encyclopedie spontaan bij hem op. Een andere dan een journalistieke bedoeling had Durnez in die fase niet; in het begin dacht hij zelfs vooral aan journalisten als medewerkers, namen als Manu Ruys, Karel Hemmerchts, Miel Van Cauwelaert, Luc Delafortrie... Het opzet groeide uit tot een heus encyclopedieproject, waarvoor hij uiteindelijk medestanders én een uitgever vond.

— 1 De nu volgende alinea is gebaseerd op een nota van Gaston Durnez van 17 april 2019. Hem en Jozef Deleu dank ik voor hun steun en sympathie bij het opschrijven van deze persoonlijke herinneringen.

DE SAMENSTELLING VAN DE REDACTIE

Terug naar 1969. Een week na het Brusselse congres, op 15 april 1969, legde Jozef Deleu, mede namens Gaston Durnez, aan Godfried Lannoo een concreet werkplan voor een *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* voor. Op 18 juni kwamen we met de drie aspirant-redacteurs bijeen in Tielt. We vernamen hoe de uitgever, de voortzetter van een grote Vlaamsgezinde traditie in het door zijn vader Joris Lannoo gestichte Tieltsse bedrijf, dacht het project te zullen aanpakken en uitvoeren, en ik luisterde samen met hem naar wat Jozef Deleu en Gaston Durnez hunnerzijds op het oog hadden. Ikzelf had maar één desideratum: ik wilde dat in de redactie van een geschiedkundig naslagwerk een professioneel historicus zou zetelen. Geen van ons drieën was dat. Godfried Lannoo zal wel gedacht hebben: dat is dan een vierde redacteur die ik moet vergoeden, maar hij zag ongetwijfeld de redelijkheid van die eis in, en Deleu en Durnez vroegen niet beter. Maar toen belandden we meteen bij het échte probleem: wie kwam daarvoor in aanmerking?

De voor de hand liggende naam was: Lode Wils. Die beheerste zowat het veld van de verwetenschappelijkte geschiedschrijving van de Vlaamse beweging na de vele empathische, commemoratieve, memorialistische, hagiografische geschriften die in de voorafgaande decennia aan de geschiedenis van de Vlaamse beweging waren gewijd, veelal door medespelers en/of sympathisanten, soms door tegenstanders. Loffelijke uitzonderingen waren, behalve kleinere monografieën, bibliografieën² of artikelen in tijdschriften, twee uiterst informatieve overzichtswerken: voor de negentiende eeuw de kort tevoren (1963-1965) verschenen vierdelige, gelauwerde en (met de Frans Van Cauwelaertprijs 1968 en de Prijs van de Vlaamse provincies 1969) bekroonde *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte 1780-1914* van Hendrik J. Elias³, en voor de twintigste eeuw het in chronologisch opzicht naadloos daarop aansluitende Utrechtse proefschrift van de Nederlander A.W. Willemsen, voor het eerst gepubliceerd in 1958, maar in 1969 opnieuw te verschijnen in een tweede, herziene uitgave onder de titel *Het Vlaams-Nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. Ik hoef nauwelijks te zeggen dat geen van beide heren, hoe verdienstelijk ook in hun vak, in de redactie van de geplande EVB kon zetelen: Elias had zijn werk geschreven in de gevangenis, op basis van de rijke bibliotheek van zijn advocaat Frans Van der Elst, maar was als kopstuk van de collaboratie ten enenmale ongeschikt voor een werk waarmee wij de hoogst mogelijke vorm van objectiviteit wilden nastreven, hoe moeilijk die bij de toenmalige stand van het onderzoek ook te bereiken zou zijn; en Arie Willemsen, met wie wij alle

——— 2 Met ere zij vermeld: M. De Vroede, *Bibliografische inleiding tot de studie van de Vlaamse Beweging 1830-1860*, Leuven, 1959. Maar dat voortreffelijke werkstuk besloeg maar een periode van dertig jaar.

3 Niet te verwarren met het eveneens vierdelige werk *25 jaar Vlaamse Beweging 1914/1939* van dezelfde auteur, verschenen in 1969, waarin de auteur ook zelf als medespeler optreedt en de lezer in zijn woord vooraf waarschuwt: “dit is geen voortzetting van onze studie over de *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*” (dl. 1, p. 7).

drie bevriend waren (hij was sinds 1963 redacteur van *Ons Erfdeel*), kwam als onderbibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag om zuiver praktische redenen al evenmin in aanmerking voor een plaats in de redactie.

Lode Wils dus? Dat zagen wij niet zitten. Wij wilden een sereen redactieploegje vormen, waarin iedereen vrijmoedig zijn mening zou mogen zeggen om op die manier tot een consensus te komen, zowel bij het uitkiezen van de trefwoorden en de aan te zoeken auteurs als bij de beoordeling van de inzendingen. Dus keken wij uit naar iemand anders. Het kon niet beter treffen dan dat een iets jongere Leuvense historicus, Reginald De Schryver, met wie ik zeer bevriend was, precies op dat ogenblik bezig was met de uitgave van de gedenkschriften van Frans Van Cauwelaert, wiens archief in het AMVC beruiste; De Schryver had daarmee zijn arbeidsveld, althans tijdelijk, verlegd van de achttiende eeuw, waarop hij gepromoveerd was, naar de twintigste, en wel in het hart van de Vlaamse beweging, bij een van haar meest zichtbare exponenten, de Antwerpse burgemeester, Belgische politicus én Vlaamse voorman Frans Van Cauwelaert. Op 19 juni, daags na de bijeenkomst in Tiel, belde ik De Schryver op, die zijn antwoord in beraad hield. Na enig nadenken liet hij zich overtuigen en kwam als vierde man (genderquota bestonden toen nog niet) ons team versterken.⁴

DE SAMENSTELLING VAN DE WETENSCHAPPELIJKE ADVIESRAAD

Daarmee hadden we, in onze ogen, voldoende mankracht om het grote werk aan te kunnen, maar we beseften dat het verstandig zou zijn ons te laten bijstaan door een klein team van door de wol geverfde historici, die bewezen hadden dat ze het terrein soeverein beheersten en als zodanig ook publiekelijk erkend waren. De namen van Hendrik Elias en Arie Willemsen lagen dan voor de hand. Elias had voor zijn werk over de negentiende eeuw twee prestigieuze prijzen gekregen, ook al was de bekroning met de Prijs van de Vlaamse provincies om politieke redenen niet zonder gemor ontvangen, en Willemsen had met zijn proefschrift over de twintigste eeuw bij Pieter Geyl in Utrecht zijn doctoraat behaald.⁵ Een mooier duo konden we ons niet voorstellen. Willemsen aanvaardde meteen; Elias vond het honorarium aan de lage kant, maar Willemsen overtuigde hem om mee in de boot te stappen.⁶ Daarbij werd uitdrukkelijk overeengekomen dat Elias zich zou toespitsen op de bijdragen over de

— 4 Op 4 juni 1970 liet De Schryver ons weten dat hij Lode Wils bereid had gevonden “artikels te schrijven waarvoor hij geen opzoeken hoeft te doen, m.a.w. die hij zo zou kunnen neerschrijven” (Letterenhuis, dossier E301/D1Z). Dat was voor de redactie een hele opluchting. Wat niet inhield dat we altijd onverdeeld gelukkig waren met de bijdragen die Wils instuurde; zijn opstel over de Katholieke partij en de Vlaamse beweging in de negentiende eeuw gaf in december 1972 aanleiding tot een pittige correspondentie tussen hem en onze adviseur Arie Willemsen (archief EVB in het ADVN).

5 Men zie het hoofdstukje over Willemsen in: L. Simons, *Te boek! Over boeken en boekenmensen*, Kalmthout, 2014, pp. 141-145.

6 P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias. Biografie*, Kortrijk, 2005, pp. 1052-1053.

negentiende eeuw, tenzij hij een zakelijke correctie of aanvulling kon aanbrengen bij een twintigste-eeuws lemma, en Arie Willemsen zich specifiek zou buigen over de twintigste-eeuwse trefwoorden. Beiden kregen weliswaar alle ingezonden artikelen te lezen, maar speelden hun rol zoals door de redacteuren was gevraagd. Elias onthield zich rigoureuus van alle 'gekleurde' commentaar; in een interview in *Knack* getuigde Bruno De Wever, die het hele archief van de EVB kon inzien toen hij werkte aan de voorbereiding van de NEVB: "*Elias las alle teksten van de eerste editie na. Hij deed dat zindelijk door zich, bijvoorbeeld, van elke inhoudelijke commentaar te onthouden als het over de collaboratie ging.*"⁷ Ik herinner mij dat Elias één enkele keer op het beoordelingsblad van een twintigste-eeuwse figuur schreef (ik paraphraseer uit het geheugen): "*Over deze meneer zou ik veel andere dingen kunnen vertellen...*" Maar dat deed hij dus niet. Soms liet hij ons delen in zijn hoogstpersoonlijke herinneringen: toen we alle vier een bijdrage over Albert Servaes hadden afgekeurd omdat ze zo goed als uitsluitend over de man als schilder handelde, zonder duidelijk te maken waarom die kort voor de bevrijding naar Zwitserland vluchtte en daar zijn verdere leven doorbracht, noteerde hij te onzen gerieve: "*Albert Servaes was verbaal te Duitsgezind geweest. Hij werd ook veroordeeld voor verklikking (door een artiest beschuldigd, die op grond van zijn activistisch verleden een professoraat vroeg aan de Academie te Gent en van mij, als burgemeester, niet kreeg.)*" Dat was leuk om te weten, maar wij deden er vanzelfsprekend niets mee. We vroegen een nieuwe bijdrage aan een Servaes-specialiste, de kunsthistorica Lydia Schoonbaert, die een uitstekend artikel afleverde.

AAN HET WERK

Met z'n vieren togen we dus aan het werk.⁸ Ik herinner mij dat ik het op mij nam de vier dikke delen van Elias' *Vlaamse gedachte* uit te pluizen en alle te behandelen figuren en fenomenen op fiches te zetten, zodat we op die manier voor de negentiende eeuw een groslijst van trefwoorden hadden. Voor de twintigste eeuw stelden Deleu en Durnez op hun beurt een voorlopige trefwoordenlijst samen.

Onze redactievergaderingen hadden afwisselend plaats in Tielt, bij de uitgeverij, waar we 's middags door mevrouw Lannoo op spijs en drank werden onthaald, en in Antwerpen, in het AMVC, waar ook de wetenschappelijk assistente die we van de uitgever toegewezen hadden gekregen, haar werkplek had; dat was in de eerste fase Greet Plomteux, die later in de erfgoedsector ging werken en wier naam geregeld op het internet opduikt als je informatie zoekt over historische gebouwen in het Antwerpse, en in een tweede fase Janine Beyers-Bell, die later ook nog meewerkte aan het verzamelwerk *Twintig eeuwen Vlaanderen* van Heidelberg-Orbis. De administratieve coördinatie van het werk gebeurde door een medewerkster van de uitgeverij, Mia

⁷ *Knack*, 25 augustus 1999. Geciteerd door P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 1054.

⁸ In hetzelfde dossier in het Letterenhuis (dossier E301/D1z) zie ik dat we van de uitgever een formeel contract aangeboden kregen op 26 november 1969. Om onze ijver te illustreren: een van onze eerste redactievergaderingen vond plaats op 30 december (!) 1969.

Vanmaele, onder toezicht van uitgever Johan Ducheyne; beiden woonden vanzelfsprekend ook alle redactievergaderingen bij.

Het zal duidelijk geworden zijn dat de bestaffing van het project uiterst minimaal was: vier redacteuren, alle vier met een (meer dan) voltijdse baan, en één historica, met administratieve ondersteuning van een uitgever die ver weg zat en dus tussentijds alleen per telefoon of briefpost bereikbaar was. Het zal enige verbeelding van de jongere lezer vergen om zich terug te verplaatsen in de predigitale tijd-van-toen, toen zelfs de fax nog niet was uitgevonden. In onze onschuld rekenden we op twee jaar voor de voltooiing van het werk; voor het verschijnen van de beide delen mikte de uitgever respectievelijk op het najaar van 1971 en het voorjaar van 1972. De werkelijkheid was anders: deel 1 verscheen in 1973, twee jaar later dan voorzien, deel 2 in 1975, drie jaar later dan gepland...

Voor het opstellen van de voorlopige trefwoordenlijst hadden we dus in eerste instantie het werk onder elkaar verdeeld. Het zoeken van de geëigende auteurs deden we in gezamenlijk overleg, waarbij elk vanuit zijn eigen kennissenkring en vanuit zijn eigen arbeidsveld suggesties naar voren bracht: Jozef Deleu, de stichter en bezieler van *Ons Erfdeel*, met name voor alles wat te maken had met Vlaams-Nederlandse aangelegenheden en met West- en Frans-Vlaanderen, Gaston Durnez, de journalist en kroniekschrijver, voor de Eerste Wereldoorlog, de media, de sociale dimensie van de Vlaamse beweging en de maatschappelijke actualiteit, de historicus Reginald De Schryver voor het politieke verleden en heden en ikzelf voor de (bijzonder sterke) band van de literatuur en de kunsten (toneel, muziek, schilderkunst...) met de Vlaamse beweging én voor de Vlaams-Duitse relaties, vooral in de negentiende eeuw. Daarmee was niet het hele spectrum ingevuld, maar de hiaten vulden zich in de loop van de werkzaamheden als vanzelf op: *tout se touche*, alles raakt aan alles, ook, en misschien allereerst, in de geschiedschrijving.

Behalve enkele duizenden trefwoorden in de vorm van personen, verenigingen, tijdschriften en dergelijke bevatte de encyclopedie ook een goed gestructureerd raamwerk van langere overzichtsartikelen, van waaruit naar de individuele personages teruggekoppeld kon worden, en vice versa. Ze handelden over de relatie tussen de Vlaamse beweging en de beeldende kunst, de literatuur, de muziek, het toneel, de openbare bibliotheken, de uitgeverij en de boekhandel, de pers, de volkskunde en de wetenschapsbeoefening; over de verhouding tussen Vlaanderen en België, Vlaanderen en Duitsland, Vlaanderen en Kongo, Vlaanderen en Nederland, Vlaanderen en Wallonië, Vlaanderen en Zuid-Afrika, over Frans-Vlaanderen en over de Waalse beweging; ze beschreven de specifieke ontwikkeling van de Vlaamse beweging in Antwerpen, Brussel, Gent, Limburg en West-Vlaanderen; ze onderzochten de relatie tussen de Vlaamse beweging en de communistische partij, de katholieke partij, de liberale partij, de nationalistische partijen en de socialistische partij; ze gingen in op cruciale evenementen als het activisme, het passivisme, de Frontbeweging, de collaboratie, de repressie, het verzet, de amnestiebeweging; op de relatie tussen de Vlaamse beweging en de Kerk,

^ De redactie van de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* met v.l.n.r. Gaston Durnez, Mia Vanmaele (Lannoo), Jozef Deleu, Reginald De Schryver, Greet Plomteux, Johan Ducheyne (Lannoo) en Ludo Simons, ca. 1970. [Antwerpen, Letterenhuis]

het daensisme, de vrijmetselarij, de vrijzinnigheid, de sociale beweging en op fenomenen als de culturele autonomie, de economische decentralisatie, de regionalisering, het federalisme, de problematiek van de randgemeenten en de taalgrens; er waren opstellen over de demografische ontwikkeling van Vlaanderen, over de diplomatie, de historiografie van de Vlaamse beweging, over nationale minderheden in Europa, over de begrippen Belgisch en Vlaams nationalisme, over de rol van het onderwijs en de studentenbeweging, over de taal, de taalpolitiek sinds de Franse periode en de taalwetgeving in het bedrijfsleven, in bestuurszaken, in het leger, het onderwijs en in rechtszaken. Kortom, behalve een goudmijn voor wat je de petite histoire zou kunnen noemen was het boek ook een nagenoeg volledig compendium over alle facetten van de Vlaamse beweging én de Vlaamse geschiedenis van de laatste anderhalve tot twee eeuwen.

‘DE VLAAMSE BEWEGING BESTAAT NIET’

Dat spoorde volledig met het opzet van het werk, zoals dat in grote lijnen was samengevat in de flaptekst, waarvan ik in extremis de opsteller werd, toen de uitgever ontdekte dat hij die eigenlijk vergeten was. Met de instemming van de collega's verwoordde ik onze inzichten als volgt:⁹

“De Vlaamse beweging bestaat niet. De term Vlaamse beweging is een fictieve benaming voor een samenspel van factoren, een vlechtwerk van historische gebeurtenissen, die door de beschouwer moedwillig geïsoleerd worden uit een bredere context: de geschiedenis van Vlaanderen, of, in Pirennistisch perspectief, de geschiedenis van België, of nog, in Geyliaanse zin, de geschiedenis der Nederlanden. Van dit besef uit werd deze encyclopedie geconcipieerd en uitgewerkt. De redactie was zich van in den beginne bewust van het gevaar dat schuilde in elke vorm van vooringegenomenheid, van historische gelijkhebberij, van bekrompen partijdigheid, kortom, van elke eenzijdige benadering van een zo complex verschijnsel als de Vlaamse beweging. Zij heeft getracht bij de keuze van de trefwoorden volstrekt empirisch, en bij de behandeling van de kopij volstrekt eerlijk te werk te gaan. Zij leefde in het voortdurende besef dat de opgang van het Vlaamse volk die in dit boek beschreven moest worden – dit is de ontwikkeling van een verpauperde, slavende massa van hele of halve analfabeten tot een welvarende en zelfbewuste natie – een dialectisch samenspel is van politieke, sociale, economische en culturele factoren, en derhalve de enge grenzen van een taalstrijd verre te buiten gaat. Zij leefde eveneens in het besef dat, van de Verhandeling op d’Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden van Jan Baptist Verlooy uit 1788 tót de installatie van de Vlaamse Gewestraad in 1974, deze Vlaamse beweging gedragen werd door taalminnaren en gauchisten, door kapelaans en godloochenaars, door anarchistische dromers en berekenende economen, door schilders, schrijvers, componisten en door politici, door studenten en magistraten, door nationalisten en internationalisten,

— 9 Ik citeer naar de lichtjes geactualiseerde flaptekst van deel 2.

door activisten en passivisten, door maximalisten en minimalisten.

Dit overwegende heeft de redactie getracht de Vlaamse beweging in dit boek naar voren te doen komen als een uitermate veelzijdig en meerzinnig historisch proces, dat, ten eerste, zijn plaats heeft binnen de Belgische context, maar zich over die grenzen heen vertakt naar Frans-Vlaanderen, naar Nederland, naar Duitsland, naar de voormalige Belgische Kongo, naar Zuid-Afrika; dat, binnen het Belgische staatsverband, in een spanningsverhouding leeft ten opzichte van de hoofdstad Brussel, de randgemeenten, de taalgrens, de Waalse Beweging; dat, in het verloop van anderhalve eeuw, eerst een herleving van taal en literatuur, van muziek en kunsten beoogde, dan zijn grieven op het politieke vlak bracht en taalwetten afdwong in diverse domeinen van het maatschappelijk leven; dat aandacht vroeg voor de economische en sociale onderbouw, de confrontatie met de onderscheidene partijen opnam – de katholieke en liberale het eerst, de socialistische nadien en de communistische het laatst – en enkele malen tot eigen partijvorming overging; een historisch proces ten slotte, dat zich in West-Vlaanderen anders ontwikkelde dan in Limburg, in Antwerpen anders dan in Gent, binnen het kerkse bevolkingsdeel anders dan in het vrijzinnige.

(...)

Deze encyclopedie is een poging om resoluut afstand te doen van enige vooropgezette mening ten opzichte van het fenomeen Vlaamse beweging, een poging om met de koele blik van de registrator waar te nemen en op te tekenen wat in de meest uiteenlopende domeinen van het maatschappelijk bestel bijgedragen heeft tot de bewustmaking en de bewustwording van het Vlaamse volk van het eind van de achttiende eeuw tot nu toe. En precies daardoor is deze encyclopedie tóch weer een belijdenis: een uiting van waardering en diep respect voor allen die aan Vlaanderens opgang hebben meegewerkt, een pleidooi voor verdraagzaamheid ten opzichte van hen die daartoe andere dan de gangbare wegen meenden te moeten bewandelen, en een uiting van geloof in de kracht van dit volk op de lange weg naar zijn uiteindelijke en alzijdige ontvoogding."

HET AANTREKKEN VAN DE MEDEWERKERS

Zoals uit deze tekst gebleken zal zijn, geloofden wij nogal in onze missie, en hoopten we ze op de best mogelijke manier te kunnen uitvoeren, met bescheiden logistieke middelen en met een op vele vlakken onontgonnen terrein als voedingsbodem. Wij trokken een bonte stoet van medewerkers aan, heel bewust van zo divers mogelijke pluimage: het kaderartikel over de communistische partij vertrouwden we toe aan de communistische publicist Jan Debrouwere, het trefwoord Debrouwere zélf aan een andere communist, Jef Turf; het kaderartikel over de liberale partij (1914-1971) vroegen we aan de liberale historicus Adriaan Verhulst en het trefwoord Verhulst zélf aan twee notoire en eminente liberalen, de journalist Piet Van Brabant en de Gentse hoogleraar Walter Prevenier; het kaderartikel over de socialistische partij vroegen we aan de socialistische historica Mieke Claeys-Van Haegendoren, het artikel over de sociale beweging aan de socialist Michel Oukhow en dat over de vrijmetselarij aan de vrijmetselaar Helmut Gaus (van de Gentse Loge Pieter de Zuttere), die de klus evenwel

grotendeels overliet aan Els Witte, tot voorjaar 1974 assistente in Gent, later hoogleraar (en rector) aan de VUB – enzovoort. Die werkwijze ontstemde, zo bleek na het verschijnen van het eerste deel, de Vlaams-nationale – zeg maar rechtse – critici van het boek. En het ontstemde sommige vrijzinnige – zeg maar linkse – beoordelaars dat we voor een niet onaanzienlijk aantal artikelen over Vlaams-nationalistische onderwerpen een beroep hadden moeten doen op mensen uit 'het milieu', die dus misschien wel sympathiseerden met hun onderwerp, maar er tenminste iets van afwisten en vaak de enigen waren die erover hadden gepubliceerd. Ik geef één voorbeeld: het artikel over Theo Brouns. Theo Brouns was de Limburgse gouvleider van het VNV, het Vlaamsch Nationaal Verbond, en na 1940 de kabinetschef van de Limburgse oorlogsgouverneur Gerard Romsée. Over Theo Brouns – na de oorlog ter dood veroordeeld en op 28 maart 1946 in Hasselt geëxecuteerd – was de bestaande literatuur geschreven door Lambert Swerts en Arthur De Bruyne. De Vlaams-nationalistische publicist Arthur De Bruyne, trouw medewerker van *'t Pallieterke* en auteur van tal van zeer informatieve boeken en artikels over figuren uit de recente Vlaamse geschiedenis, had geweigerd aan de encyclopedie mee te werken, omdat hij ons clubje niet vertrouwde.¹⁰ Bleef dus Lambert Swerts, een literator van enige naam en faam, die het dagboek en de laatste gevangenisbrieven van Theo Brouns had uitgegeven en in 1951 onder pseudoniem een monografie aan hem had gewijd. Alleen: Lambert Swerts, die nota bene zijn loopbaan eindigde als redactiesecretaris van het parochieblad *Kerk en Leven*, was als kabinetssecretaris van de oorlogsgouverneur een nauwe medewerker van diens kabinetschef Theo Brouns geweest, en zou hem dus zeker niet (al te) kritisch benaderen. Dat bleek ook uit de bijdrage die hij inzond, maar ze was verder informatief en vrij zakelijk. Wat deden wij, bij gebrek aan beters, met dergelijke inzendingen? We ontdekten ze zo nodig van franjes en heel zeker van toeters en bellen en namen ze op. Pas in de jaren 1980 werd iemand als Brouns, om nog even bij dat voorbeeld te blijven, op het bed van de historische kritiek gelegd in studies van Jos Bouveroux, Bruno De Wever, Frank Seberechts en Evrard Raskin. Keus genoeg dus voor de redactie van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 25 jaar na de eerste. (Ze koos voor Jos Bouveroux.) Die luxe hadden wij in 1970 niet.¹¹ En dus werd de eerste encyclopedie na haar verschijnen in 1973-1975 het voorwerp van de meest tegenstrijdige kritiek – naast, ik druk erop, de lof die haar ook uit vrijwel alle hoeken werd toegezwaaid. In

— 10 Hierover P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, p. 1053, noot 19.

11 “De redactie van de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* kon (...) niet putten uit een reservoir van gevormde historici met onderzoekserfaring over de bezettingsgeschiedenis”, zegt Bruno De Wever terecht in zijn verderop te behandelen opstel *Van wierook tot gaslucht. De beeldvorming over de Vlaams-nationalistische collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Vlaamse historiografie*, in: J. Art & L. François (red.), *Docendo discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999. Zo is ook te verklaren waarom wij een beroep deden op Frans Van der Elst voor de bijdragen over Hendrik Elias én over het VNV: als er één iemand in Vlaanderen was die ‘het dossier’ Elias grondig kende, was het wel diens advocaat, een man zonder collaboratieverleden, voorzitter van de Volksunie sinds 1955, die er in die hoedanigheid “in belangrijke mate toe bijgedragen (heeft) om de continuïteit van het Vlaams-nationalisme te verzekeren door het als politieke beweging strikt binnen de regels van de democratische instellingen te sturen, verwijderd van het stigma van de collaboratie” (F.-J. Verdoodt in de NEVB, s.v.).

dat verband verwijs ik bijvoorbeeld naar de recensie die professor Hans Van Werveke, een van de grote vertegenwoordigers van de Gentse historische school, nota bene een oud-student van Henri Pirenne en gewezen algemeen voorzitter van het Willemsfonds, in *Het Laatste Nieuws* van 27 december 1973 aan het eerste deel van de encyclopedie wijdde, een bijdrage waarin hij over het werk alleen maar goeds wist te vertellen.

KRITIEK VAN 'LINKS' EN VAN 'RECHTS'

Maar er was dus, ik zei het al, meteen na het verschijnen van het eerste deel ook kritiek van ideologische allure. De zoëven als medewerkster genoemde Els Witte schreef in het weekblad *Links* van 12 januari 1974 over de encyclopedie een erg vriendelijk en positief stukje, waarin zij alleen betreurde dat in sommige artikelen het "AVV-VVK niet helemaal zoek is" en dat "het aantal vermelde vrijzinnigen zeker aan de lage kant ligt". Twee dagen voordien, op 10 januari 1974, had Arthur De Bruyne (als B.V.H., oftewel Broer Van Hector!) in een opstel in 't *Pallietkerke* vragenderwijs geïnspireerd dat 'links' door de redactie van de encyclopedie blijkbaar als 'normaal' werd beschouwd, en constateerde hij bovendien met spijt dat enkele tientallen personen van rechtse signatuur in het boek ontbraken. In de vrijzinnige *Lektuurgids* (1974, nr. 7-8), de tegenhanger van de katholieke *Boekengids*, begon *Volksgazet*-journalist Robert Schoeters zijn niet onwelwillende bespreking met de mededeling "dat bij nauwkeurige lezing een vrijzinnige moeilijk een gevoel van ontgoocheling zal kunnen ontgaan" en hij illustreerde dat – onder andere – met de (inderdaad exacte) optelling dat, waar Frans Daels drie kolommen kreeg, Louis-Paul Boon, "dé beschrijver van de toestanden onder het werkende Vlaamse volk", het met twee kolommen moest stellen. In het januari-februari-nummer 1974 van *Boekengids* daarentegen meende Jan Hardy, historicus en zoon van de redactiesecretaris Paul Hardy, wel even te mogen glimlachen over het opnemen van een aantal artistieke figuren zoals een... Louis-Paul Boon of een Hugo Claus en over de aandacht die besteed werd aan "bepaalde actuele politieke figuren van uiteenlopende strekking", waarbij we er het raden naar hadden of de criticus doelde op de Vlaams-nationalist Frans Van der Elst (dat zal wel niet) dan wel de liberaal Frans Grootjans, op de katholiek Jos Chabert dan wel op het socialistische kopstuk Jos Van Eynde. Ze stonden er inderdaad allemaal in, mét hun verdiensten voor of althans hun raakpunten met de strijd voor de ontvoogding van het Vlaamse volk.

Het eerste deel van de encyclopedie werd op 29 oktober 1973 luisterrijk voorgesteld in het Osterriethuis met een toespraak door de minister van Cultuur, Jos Chabert, en een zeer toepasselijke interventie door de Antwerpse burgemeester, Lode Craeybeckx, die herinnerde aan de jaren die hijzelf als activist in de gevangenis had doorgebracht. Het boekwerk omvatte 900 bladzijden, het tweede deel, dat twee jaar later uitkwam, telde er niet minder dan 1200.¹² Ik herinner mij de paniek die Mia Vanmaele van de uitgeverij

¹² Daardoor verviel meteen de mogelijkheid om in deel 2 een aantal correcties en aanvullingen bij deel 1 op te nemen. Sommige van die nieuwe lemmata waren zelfs al geschreven.

overviel toen ze tot de bevinding kwam dat het tweede deel nagenoeg 300 bladzijden meer zou tellen dan gepland, want die tellingen waren destijds nattevingerwerk. En het werd nog erger toen in juli 1975 bij de zetters in Brussel door een computerfout, te wijten aan een stroomonderbreking door metrowerken, in het tweede deel ongeveer alles misging wat mis kon gaan: zo waren plotseling alle nullen uit het bestand verdwenen, in jaartallen, in ledenaantallen van verenigingen, in schadevergoedingen die veroordeelde collaborateurs verschuldigd waren aan de Belgische staat enzovoort; ze moesten door twee vrijwilligsters allemaal manueel weer worden ingelast.¹³

Ondanks de ideologisch gekleurde detailkritiek, van beide zijden van het spectrum, werd de encyclopedie in het algemeen begroet als pionierswerk. Beter dan wie ook wisten de redacteuren zelf waar de zwakke plekken lagen: ja, we hadden allicht hier en daar iemand over het hoofd gezien,¹⁴ neen, we hadden niet altijd de meest betrouwbare auteurs kunnen vinden of bereid gevonden om (voor een vergoeding van 4 BF per gedrukte regel van 50 tekens inclusief spaties...) een bijdrage te leveren over een specifiek onderwerp, het klopte dat we 'n enkele keer genoeg hadden moeten nemen met een medewerker van de tweede keus, omdat de eerste om praktische of om principiële redenen zijn medewerking niet wilde verlenen. Dat laatste was bijvoorbeeld het geval met Ger Schmook, mijn ambtelijke grootvader in het AMVC, een integer socialistisch flamingant van het eerste uur, die alles wist van de Vlaamse negentiende eeuw, maar die zijn naam niet wilde verbinden aan een werk waar ook de naam van Hendrik Elias prominent aan verbonden was.¹⁵ Als tegemoetkoming en uit vriendschap had hij wél voorgesteld om samen met mij de hele trefwoordenlijst door te nemen, hiaten te signaleren, mogelijke auteurs aan te wijzen, en dat gebeurde in een lange sessie op mijn bureau in het AMVC; ik zie hem nog zitten met de gestencilde trefwoordenlijst in de hand.¹⁶ Ik heb hem zijn weigering om zélf mee te werken nooit kwalijk genomen: hij was, behalve een vaderlijke vriend, ook een man van principes, en dat respecteerde ik.¹⁷

13 In dat tweede deel staat, zoals in het eerste, dat het boek was “gezet, gedrukt en gebonden” bij Lannoo in Tielt, maar dat klopte alleen voor het drukken; het zetten gebeurde bij een loonzetter in Brussel, die dus over een rudimentaire computerinstallatie beschikte, het binden gebeurde bij Scheeders Van Kerchove in Sint-Niklaas.

14 Hendrik Borginon maakte er ons attent op dat niemand van de Vlaamsgezinde familie Lindemans uit Opwijk in het boek was opgenomen. Dat was een pijnlijke omissie. In de NEVB maakten Jan Lindemans en zijn zoon Leo hun opwachting.

15 “In de functie van supervisor”, schrijft Schmook in zijn memoires, allicht uit het geheugen en helaas verkeerd citerend (cursief in de tekst). Elias zelf beschouwt hij overigens als een “in-eerlijk” geleerde, en de pogingen om diens *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte* te laten bekronen met de Prijs van de Vlaamse provincies heeft hij “graag gesteund”. Cfr. G. Schmook, *Stap voor stap langs kronkelwegen. Gedenkschriften*, Antwerpen-Amsterdam, 1976, pp. 398-399.

16 Aan Johan Ducheyne schreef ik op 10 september 1970: “uit dit onderhoud (zijn) een honderdtal waardevolle suggesties naar voren gekomen”. (Archief EVB in het ADVN).

17 Men zie het hoofdstukje over Schmook in L. Simons, *Te boek!* [...], pp. 109-114.

- ^ De *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* wordt voorgesteld in het Osterriethuis. V.l.n.r. redacteur Ludo Simons, minister Jos Chabert, uitgever Godfried Lannoo en burgemeester Lode Craeybeckx achter het spreekgestoelte, 29 oktober 1973. [Antwerpen, Letterenhuis]

EEN SUPPLEMENT?

Het zal niemand verwonderen dat de redactie al spoedig dacht aan een supplementdeel, waarin aan de kritiek in de mate van het mogelijke zou worden tegemoetgekomen met nieuwe, aanvullende, corrigerende of geactualiseerde bijdragen, maar dat zag de uitgever om commerciële redenen niet meteen zitten. Nog eind 1977 schreef ik aan Hendrik Borginon dat een supplementdeel tot de wensdromen van de redactie bleef behoren, maar dat er geen uitzicht was op de spoedige verwezenlijking ervan.¹⁸

Omstreeks diezelfde tijd greep er op een ander front een belangwekkende ontwikkeling plaats. Sinds 1935 bestond de Vere(e)niging voor Wetenschap, opgericht door twee Vlaamse voormannen uit het interbellum, Jozef Goossenaerts (1882-1963) en Frans Daels (1882-1974). De vereniging had tot doel de wetenschapsbeoefening in het Nederlands in Vlaanderen te stimuleren en te bevorderen, onder meer door de uitgave van het tijdschrift *Wetenschap in Vlaanderen*, in 1940 omgedoopt tot *Wetenschappelijke Tijdingen*. Dit blad speelde een belangrijke rol als stimulator én vulgarisator van het

— 18 Letterenhuis, dossier E301/D1z.

steeds groeiende wetenschappelijk onderzoek in Vlaanderen, zowel op het terrein van de menswetenschappen als – zij het in mindere mate – de exacte en de natuurwetenschappen. Na de dood van Goossenaerts bleef die lijn aangehouden onder de redactiesecretarissen Michel Hanot (van 1964 tot 1967) en Gilbert De Smet (vanaf 1968). Maar de groeiende emancipatie van het wetenschappelijk onderzoek in Vlaanderen maakte de behoefte aan een in oorsprong militant en inhoudelijk dispaaraat publicatieorgaan minder urgent; onder het beleid van de Vlaamsgezinde Gentse germanist De Smet werd de aandacht dan ook gaandeweg toegespitst op de Vlaamse geschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van de Vlaamse (en Groot-Nederlandse) beweging in het bijzonder.¹⁹ De keerzijde van die ontwikkeling was dat het blad lezers verloor en dat het voortbestaan ervan in gevaar kwam. Ik was met De Smet zeer bevriend, onder meer vanwege onze gemeenschappelijke belangstelling voor het Nederduits; hij had mij van bij zijn aantreden als redactiesecretaris in 1968 ook meteen gevraagd om lid van de redactie te worden. Ik rook een kans om twee vliegen in één klap te slaan: als Lannoo het tijdschrift zou willen overnemen van de Vereniging voor Wetenschap, was er een solide financiële basis voor de voortzetting ervan voorhanden én dan kon het blad als continue update van de *EVB* gaan fungeren, met in elk nummer correcties en aanvullingen op de beide delen van de encyclopedie plus, vanzelfsprekend, nieuwe artikelen op het terrein van de Vlaamse beweging. Helaas zag Lannoo ook dat plan niet zitten. De voorzitter van de Vereniging voor Wetenschap, Paul Daels, zoon van de stichter Frans Daels, wilde hoe dan ook de vereniging én het tijdschrift bestendigen. In januari 1980 werden de statuten van de vzw gewijzigd, waardoor *Wetenschappelijke Tijdingen* nu ook statutair een tijdschrift zou worden voor de studie van de Vlaamse beweging. In maart 1981 stelde De Smet, inmiddels ook voorzitter van de Vereniging geworden, daarom een nieuwe redactie samen, met onder meer de historici Karel Van Isacker, Romain Van Eenoo, Lode Wils en Louis Vos, die zich allen op dat terrein al uitgebreid hadden onderscheiden. Het tijdschrift werd dan wel niet rechtstreeks de opvolger of het verlengstuk van de *EVB*, het zou wel bouwstoffen leveren voor wat de toekomst, in welke vorm dan ook, zou brengen.²⁰

DE OPRICHTING VAN HET ADVN

En toen deed zich weer een nieuwe, onverwachte ontwikkeling voor. Begin juni 1983 kreeg ik een telefoon van – uitgerekend – Lode Wils. Wils had namelijk vernomen dat er, naast het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (het KADOC) in Leuven, het socialistische AMSAB en het Liberaal Archief, beide in Gent, op initiatief van de

— 19 Nog in de jaren 1970 stonden in *Wetenschappelijke Tijdingen* opstellen over klankexpres­sieve woordparen in het Duits en het Nederlands, over Nicolaj Gogol en over Hugo Verriest broederlijk naast studies over de orthopedische chirurgie bij sportpaarden, de ontwikkelingen in de urologie en de bestrijding van de aardappelplaag in de loop der eeuwen.

20 Over deze episode, zie F.-J. Verdoodt, De Visser-Neerlandiaprijs 1998 voor Wetenschappelijke Tijdingen, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 57, 1998, nr. 4, pp. 189-192 en P. van Hees, Wetenschappelijke Tijdingen, 1963-2000, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 1, pp. 17-24.

Volksunie ook een Vlaams-nationaal documentatiecentrum in de maak was, om het politiek-ideologische spectrum te vervolledigen. Wils vreesde dat dit nieuwe instituut heel sterk bij de Volksunie zou aanleunen, allicht in Brussel zou worden gevestigd en misschien minder gemakkelijk toegankelijk zou zijn voor 'zijn' (Leuvense) studenten of zelfs voor wetenschappelijk onderzoek in het algemeen. Dat Frans-Jos Verdoodt al van in 1980 plannen koesterde voor een strikt-neutraal Vlaams-nationaal archief en in 1982 met Henri-Floris Jaspers, persvoorlichter van minister Hugo Schiltz in de eerste autonome Vlaamse regering, gesprekken had gevoerd over de oprichting en de subsidiëring van een dergelijke instelling, wist ik niet. Lode Wils wellicht wel, want op 7 mei 1983 was Verdoodt gecontacteerd door de voorzitters van KADOC en AMSAB om bij minister Schiltz de erkenning en subsidiëring van hun instellingen door de Vlaamse regering te bepleiten.²¹ In Wils' bedenkingen kon ik inkomen, maar wat mij nog meer bekommerde, was dat het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, waarvan ik inmiddels conservator was geworden, sinds jaren een schat aan materiaal over de Vlaamse beweging bewaarde, ook (en misschien allereerst) over de nationalistische component daarvan – het archief van het Antwerpse Vlaamsch Front bijvoorbeeld, om maar iets te noemen – en dat er dus een heilloze versnippering dreigde. Voor mij stond het meteen vast dat het nieuwe archief slechts zinvol kon worden opgezet en gedijen als het zo dicht mogelijk bij het AMVC werd ingeplant en zijn werking zou ontplooiën in zo nauw mogelijk overleg met de bestaande instelling in Antwerpen. Ik trok dus nog diezelfde maand naar het Barricadenplein in Brussel en deelde mijn bezorgdheid mee aan de VU-top, met partijvoorzitter Vic Anciaux aan het hoofd. De uitslag van het gesprek was gunstig. Als vestigingsplaats voor de Vlaams-nationale instelling werd gekozen voor Antwerpen, en wel voor het huis naast het AMVC, dat de Stad Antwerpen kortelings had verworven en dat zij, op mijn voorstel, bereid was ter beschikking te stellen voor het nieuwe instituut.²²

Toen het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme (afgekort ADVN) zich stevig had gevestigd, aanvankelijk als kleine buur van het AMVC in de Minderbroedersstraat en later in een ruim oud schoolgebouw aan de Lange Leemstraat, lag het voor de hand dat het als peetvader van het tijdschrift voor de stu-

21 F.-J. Verdoodt, Wijlen Hugo Schiltz en het ADVN. Een stichtende herinnering, in: *Link. Tijdschrift voor links-liberalisme*, nr. 7, februari 2007, pp. 31-38.

22 Dat ging allemaal niet zo snel als ik het hier voorstel, maar doordat ik van bij het begin mijn adjunct, Roger Rennenberg, bij het project betrokken had, vreesde de bevoegde (socialistische) schepenen Julien De Meyer niet dat ik bezig was het paard van Troje binnen te halen. En aan de CVP-schepenen van Financiën, de even vriendelijke Etienne Boonet, die mij naar het Stadhuis ontbood om mij discreet te vragen of de Stad wel een Volksunie-initiatief moest ondersteunen, legde ik uit dat integendeel de Stad Antwerpen door de oprichting van het nieuwe instituut geld zou sparen: ze zou voortaan een gedeelte van de inspanningen die het AMVC al gedurende decennia had geleverd om (ook) materiaal over de Vlaamse beweging uit heel Vlaanderen in huis te halen, aan derden kunnen overlaten, terwijl niettemin alle garanties gegeven zouden zijn om het wetenschappelijke gebruik ervan op dezelfde wijze te organiseren als het AMVC dat al jaren deed. Zie L. Simons, Geleerd om op eigen benen te staan, in: *ADVN-Mededelingen*, nr. 11, 2004, pp. 4-6.

die van de Vlaamse beweging in de plaats zou treden van de sluimerende Vereniging voor Wetenschap; die dreef nog zo goed als uitsluitend op het engagement van de voorzitter én afgevaardigd-bestuurder Gilbert De Smet, tevens de redactiesecretaris en de duivel-doet-al van het tijdschrift. Eind 1993 droeg De Smet, wiens gezondheid het in die jaren trouwens liet afweten, het redactiesecretariaat ervan over aan Frans-Jos Verdoodt, afgevaardigd bestuurder en directeur van het ADVN; het ADVN fungeerde voortaan als gastheer voor het tijdschrift en nam vanaf 1995 ook alle financiële verplichtingen voor de uitgave van het blad op zich. De Vereniging voor Wetenschap, die van toen af geen reden van bestaan meer had, sluimerde voort tot 2004; toen werd ze formeel ontbonden.²³

EEN NIEUWE ENCYCLOPEDIË?

We hadden dan vanaf 1980 wel een tijdschrift dat exclusief aan de geschiedenis van de Vlaamse beweging zou worden gewijd en dat bovendien na de totstandkoming van het ADVN stevig in de nieuwe structuur werd verankerd, maar een supplement van de oude *EVB*, laat staan de aanzet tot een nieuwe was er in de jaren 1980 nog steeds niet.

Het eerste deel van de *EVB* was gedrukt op 10 000 exemplaren, waarvan er 3 000 in plano waren gelaten; omdat de afzet aanvankelijk tegenviel, werd de oplage van het tweede deel beperkt tot 7 500 exemplaren. Nadien trok de verkoop blijkbaar weer aan, want van het tweede deel werden 3 000 exemplaren bijgedrukt. Dat was, voor een boek van die omvang en waarvan de afzet toch voor het allergrootste deel tot Vlaanderen beperkt zou blijven, zeker geen slecht resultaat. Maar het vacuüm bleef gapen.

In 1981 had ik nog bij Lannoo gepleit voor een bescheiden supplementdeel van 96 bladzijden (6 katernen dus), zo mogelijk om de tien jaar te herdoen; ik suggereerde bovendien ook al nieuwe namen voor de adviesraad: de Gentse historicus Herman Balthazar en/of de Brusselse historica Els Witte. Er kwam voorlopig niets van.

Maar de opeenvolgende staats hervormingen, de exponentiële groei van het wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van de Vlaamse beweging én de aankondiging, in 1987, dat er door de zorgen van het Centre d'histoire de la Wallonie et du Mouvement wallon met de steun van de Franse gemeenschapsregering begonnen was met de voorbereiding van een *Encyclopédie du Mouvement wallon* blies de oude droom nieuw leven in. Op 8 oktober 1987 tekende ik ten behoeve van Godfried Lannoo

---

²³ De laatste vergadering had plaats in mijn kantoor in de toenmalige UFSIA, waarvan ik in 1987 hoofdbibliothecaris was geworden; ik werd als vereffenaar aangesteld en het saldo werd overgedragen aan het ADVN (Bijlagen bij het *Belgisch Staatsblad*, 6 augustus 2004). Gilbert De Smet was op 11 november 2003 overleden. Zie L. Simons, In memoriam Gilbert de Smet, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 62, 2003, nr. 4, pp. 243-245.

daarvoor een zevenpuntenplan uit. Ik maakte daarin een schatting van de omvang van de nieuwe in vergelijking met de oude encyclopedie, ik bepleitte de structurele ondersteuning van het project door minstens één historicus gedurende vijf jaar, ik deed voorstellen voor een ideologisch gedifferentieerde redactie en een dito adviesraad en ik stelde in fine voorop dat de uitgave betaalbaar moest zijn voor iedereen: *“Ik stel mij voor”, zo schreef ik in mijn (toen) nog steeds jeugdige overmoed, “dat er twee uitvoeringen van het boek worden gemaakt, waarvan één niet meer kost dan de goedkope editie van het woordenboek van Pater Verschueren”.*

Er moet in Tielt langdurig over het dossier gepalaverd zijn, want de eerste schriftelijke reactie van Lannoo op dat voorstel die ik in mijn papieren terugvind dateert van 2 december 1988, dus 14 maanden later. Het betreft een ‘proeve van budget’ voor de nieuwe Encyclopedie, begroot op vier volumes en een oplage van 4 000 exemplaren. Er kwam niets van...

Dat verdroot ook het ADVN, en met name zijn directeur Frans-Jos Verdoodt, die in de lente van 1989 voorstelde een poging tot subsidiëring van het project te wagen bij het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (FKFO) van het NFWO, zoals het Institut Jules Destrée dat – met succes – had gedaan voor de totstandkoming van de *Encyclopédie du Mouvement wallon*. Er zou een onafhankelijke redactie worden samengesteld en het ADVN zou als onthaalinstelling fungeren. In overleg met Verdoodt en met Reginald De Schryver vroeg ik op 6 juni 1989 de hoogleraren Els Witte, Chris Vandenbroeke, Romain Van Eenoo en Harry Van Velthoven om als mede-promotoren op te treden. De aanvraag moest diezelfde maand nog worden ingediend bij het Ministerie van Onderwijs, Bestuur Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek. De tijd leek ons gunstig: minister van Onderwijs – de eerste ‘Vlaamse’ minister van Onderwijs sinds de bevoegdheidsoverdracht aan de Gemeenschappen – was sinds eind 1988 Daniel Coens, bij wie Hugo Schiltz bereid was te bemiddelen; de ‘voorzitter’ van de Vlaamse Executieve – de Vlaamse minister-president dus – was Gaston Geens. De aanvraag werd niet gehonoreerd.

DE DOORBRAAK

Maar de gedachte liet ons niet los. Begin 1991 deden vier hoogleraren – Lode Wils, Romain Van Eenoo, Reginald De Schryver en ikzelf, met als woordvoerder een vijfde, jonge collega, Herman Van Goethem, verbonden aan de afdeling Rechtsgeschiedenis van de UFSIA – een nieuwe aanvraag bij het NFWO/FKFO voor het verkrijgen van een krediet met het oog op *“de wetenschappelijke voorbereiding van een encyclopedisch naslagwerk over de geschiedenis van de Vlaamse beweging in al haar aspecten, zowel ten dienste van de historische navorsing als van het universitair en secundair onderwijs”.* We vroegen twee wetenschappelijke medewerkers voor de duur van drie jaar (1992-1994) met een totale personeelskost van 8 760 000 BF en werkingskredieten voor een totaal van 1 050 000 BF. We vroegen dus een kleine tien miljoen, we kregen (als troostprijs?) een half miljoen... Daarmee kon de historica Mia Van Mechelen, die al eerder onder

leiding van Reginald De Schryver in het AMVC aan het Frans Van Cauwelaert-project had gewerkt, een stukje voorbereidend werk verrichten, meer niet.

En toen ging de pers zich met de zaak bemoeien, althans in de persoon van Pol Van den Driessche, journalist bij *De Standaard*. De jonge, in Gent gevormde historicus was van vele markten thuis: hij was al navorser geweest bij de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, redacteur bij het Vlaams-nationaal weekblad *Wij* en tegelijk gemeenteraadslid voor de Volksunie in Brugge, kabinetsadviseur en woordvoerder van vice-premier Hugo Schiltz; van 1988 af was hij politiek journalist bij *De Standaard*. Hij zou later (in 1999) nog eventjes communicatie-adviseur worden van minister Luc Van den Bossche, maar had duidelijk in 1992 al goede contacten met de socialistische politicus, toen Vlaams minister van Onderwijs. Aan Reginald De Schryver en aan mij én aan de door ons aangebrachte nieuwe medestanders Els Witte en Herman Balthazar liet hij twee dagen voor kerst 1992 weten dat de minister hem “*mondeling zijn bereidheid tot financiële ondersteuning*” van een nieuwe *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* had toegezegd. Van den Driessche nodigde ons uit op een gedachtewisseling over het project bij een lunch in restaurant Den Botaniek aan de Koningstraat in Brussel; hij had daar, zo schreef hij, voor 20 januari 1993 “*een stemmig zaaltje (gereserveerd) waar we openhartig van gedachten kunnen wisselen en tegelijk een hapje eten*”, maar wel – zo voegde hij er waarschuwend aan toe – voor eigen rekening, want een ‘kas’ was er nog niet.

“*De lunch was niet goedkoop maar voortreffelijk*”, schreef ik de dag nadien aan Godfried Lannoo. En voor de zoveelste maal stuurde ik in mijn brief een ontwerpnota mee die ik in overleg met Reginald De Schryver en met de goedkeuring van Els Witte en Herman Balthazar ten behoeve van de minister had opgemaakt.²⁴ Twee maanden later zegde de minister toe het door ons gevraagde krediet van 17,2 miljoen BF door de Vlaamse regering te zullen laten goedkeuren. De productiekosten van de geraamde vier delen, begroot op 6 miljoen BF, vielen daarbuiten en zouden door de uitgever (in principe Lannoo) worden gedragen.

De Standaard – wie anders? – bracht het goede nieuws als eerste naar buiten. ‘*Regering steunt heruitgave Encyclopedie Vlaamse Beweging*’, kopte de krant op 24 april 1993. Het artikel, gesigneerd RF (de vertrouwde initialen van Rolf Falter), maar in werkelijkheid geschreven door Pol Van den Driessche, berichtte dat minister Van den Bossche twee dagen tevoren “*van de Vlaamse regering, vooral door steun van minister-president Luc van den Brande, de toestemming (had gekregen) om 17 miljoen frank op zijn begroting uit te trekken voor dit project*”. Die nieuwe Encyclopedie ‘*komt op haar tijd*’, kopte dezelfde krant vier dagen na het artikel van RF, maar ditmaal wél boven een door Van den Driessche zelf gesigioneerde bijdrage; de auteur beklemtoonde nogmaals hoezeer ken-

---

²⁴ Pol Van den Driessche noemde ons het “*professorenkwartet*”: De Schryver voor Leuven, Els Witte voor Brussel, Balthazar voor Gent en ikzelf voor Antwerpen.

nis van het eigen verleden onontbeerlijk is “om het heden te begrijpen en de ‘lessen’ [van de geschiedenis] te vatten”.

Gezien de politieke gevoeligheden lag het voor de hand dat niet een van de ‘zuilgebonden’ documentatiecentra – in casu het ADVN dus –, maar wel het neutrale AMVC opnieuw de onthaalinstelling voor de onderneming zou worden. Als administrerende instantie kon een beroep worden gedaan op het Centrum voor de studie van het Vlaamse cultuurleven (CSVLC), een vzw, die haar zetel had (en heeft) in het AMVC en waarmee de Vlaamse regering de nodige overeenkomsten zou afsluiten; het CSVLC zou ook de ter beschikking gestelde subsidies beheren. Dat en een aantal andere praktische aangelegenheden bespraken we met ons allen – Reginald De Schryver, Herman Balthazar, Els Witte, Gaston Durnez, Pol Van den Driessche en ikzelf, naast Godfried Lannoo en Lieven Sercu, de opvolger van Johan Ducheyne bij de uitgeverij – nogmaals op 30 september 1993 tijdens een soupertje in (ditmaal) het befaamde Art nouveau-café De Ultieme Hallucinatie in Brussel; of de plek vanwege haar naam werd uitgekozen, weet ik niet meer.²⁵ Het officiële contract tussen beide partijen, de Vlaamse regering en het CSVLC, werd pas op 15 december 1993 ondertekend; toen rees het administratieve probleem dat een overheidssubsidie, toegekend in 1993, eind 1994 opgesoupeerd diende te zijn. Op amper een jaar tijd konden we vanzelfsprekend geen onderneming van die omvang tot een goed einde brengen. Daarom werd met het kabinet van de minister overeengekomen dat we eind 1994 “een volledige uitdraai van het bestand van dat ogenblik” zouden opleveren, en als de Inspectie van Financiën het daarmee eens was, kon dan in 1995 en 1996 met het inmiddels opgespaarde geld worden voortgewerkt. Aldus geschiedde.

EEN NIEUWE ENCYCLOPEDIË VAN DE VLAAMSE BEWEGING

In januari 1994 gingen de twee bureauredacteuren aan de slag: de Leuvense historica Mia Van Mechelen²⁶ en haar Gentse collega Petra Gunst. Er werd ditmaal een zes-koppige redactie samengesteld, met twee ‘anciens’, Reginald De Schryver en Gaston Durnez, twee vrouwelijke historici uit Leuven en Brussel, Lieve Gevers en Machteld De Metsenaere, een Nederlander, Pieter van Hees, die veel met Arie Willemsen had samengewerkt en lid was van de redactie van *Wetenschappelijke Tijdingen*, en de jonge Bruno De Wever uit Gent, die in 1992 bij Herman Balthazar was gepromoveerd op een magistrale studie over de geschiedenis van het VNV.²⁷ Jozef Deleu had om professionele redenen afgehaakt, en ikzelf oordeelde dat ik vanwege ambtsverplichtingen en andere projecten waarvoor ik mij had geëngageerd, evenmin naar behoren in de redactie zou kunnen functioneren; ik nam wel zitting in de twaalfkoppige adviesraad.

— 25 Sinds 2018 heet het etablissement overigens The Ultimate Hallucination.

26 Vanaf 1 oktober 1996 halftijds vervangen door Luc Vandeweyer.

27 In 1995 bij Lannoo en Perspectief Uitgaven (de huissuitgeverij van het ADVN) verschenen onder de titel *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*.

^ De *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* in drie delen werd op 19 november 1998 voorgesteld. [ADV N]

Daar maakten uiteraard ook Herman Balthazar, Els Witte en Pol Van den Driessche, de drie mede-initiatiefnemers van het nieuwe project, deel van uit, samen met Arie Willemsen, die dezelfde functie al in de eerste Encyclopedie had vervuld, en nog zeven andere vertegenwoordigers van het vak (Romain Van Eenoo, Herman Van Goethem, Harry Van Velthoven, Frans-Jos Verdoodt, Adriaan Verhulst en Lode Wils) en van de politieke journalistiek (Manu Ruys). In de redactie werd Reginald De Schryver als voorzitter aangewezen; Bruno De Wever werd mettertijd ondervoorzitter en ging in die functie een rol van groeiende betekenis spelen.

Het nieuwe naslagwerk, in drie delen ditmaal, werd op 19 november 1998 plechtig voorgesteld in het Vlaams Parlement met toespraken van Norbert De Batselier, voorzitter van het Vlaams Parlement, Reginald De Schryver, voorzitter van de redactie, en Eddy Baldewijns, Vlaams minister van Onderwijs en als zodanig de opvolger van Luc Van den Bossche. Voor de aansluitende lunch moest ik ditmaal helaas passen, want ik moest om 14 uur college geven in Leuven. Hoe tijdens die lunch nog over het evenement is nagekaart, weet ik dus niet...

Wie het welkomstwoord van voorzitter De Batselier geschreven had, weet ik al evenmin, maar hij zette, allicht ongewild, de toon voor een groot aantal reacties die op de publicatie van de nieuwe encyclopedie zouden volgen. In *De Standaard* van 20 november 1998, waarin breeduit over de plechtigheid van de dag tevoren werd bericht, noteerde de verslaggever, Peter Dejaegher, uit de mond van de parlementsvoorzitter het volgende: *"Hij herinnerde eraan dat de eerste versie [de EVB dus] geschreven werd door auteurs die zelf actief waren in de Vlaamse beweging en door bevoorrechte getuigen die hun sympathie voor de beweging niet onder stoelen of banken staken"*. Dat klopte natuurlijk, als je daaruit begrijpt dat we géén medewerking hadden gevraagd aan auteurs die met de Vlaamse beweging, of de geschiedenis ervan, geen enkele voeling hadden, en evenmin aan personen die in het verleden hun antipathie voor de Vlaamse beweging niet onder stoelen of banken hadden gestoken. Maar zo werd het meestal niet begrepen.

Het dagblad *De Morgen* bijvoorbeeld introduceerde de encyclopedie op 26 november 1998 bij haar lezers door middel van een uitgebreid interview met twee woordvoerders van de redactie, de vice-voorzitter Bruno De Wever en de zeer actieve bureau-redactrice Petra Gunst. In het artikel stond te lezen dat Hendrik Elias *"eindredacteur"* was van de oude encyclopedie; dat moest *"adviseur"* zijn, en dat werd door de beide geïnterviewden in een gezamenlijke lezersbrief in de krant van 8 december 1998 ook rechtgezet. Samen met hun rechtzetting verscheen ook een langere lezersbrief van mij, waarin ik dezelfde fout corrigeerde en bovendien bedenkingen opperde bij een andere bewering in het interview, als zouden auteurs in de oude encyclopedie *"ongelofelijke"* dingen hebben kunnen uithalen *"zonder dat iemand ingreep"*. Dat ik dit toch even moest tegenspreken, zal uit mijn verhaal al wel gebleken zijn. Mijn drie collega's en ik waren niet gecharmeerd door het hier opgehangen beeld van een redactie die erbij zat en ernaar keek, misschien zelfs goedkeurend toekeek, als suspecte figuren hun afkeurenswaardige gedrag of dat van hun geestesgenoten in onze encyclopedie probeerden te verdoezelen of te vergoelijken. Ik mag misschien bij deze laten opmerken dat niemand van ons uit een familie met een collaboratie- of een repressieverleden stamde, zelfs ik niet,²⁸ en dat een van ons, de meest gekwalificeerde historicus van ons allen, de zoon was van een van de door 't *Pallierterke* geregeld uitgespuwde zogenaamde 'Londoniens', de Belgische ministers in ballingschap tijdens de Tweede Wereldoorlog, die in het Verenigd Koninkrijk de naoorlogse hervatting van het normale constitutionele bestel, het burgerlijk bestuur en het gerecht én de repressie en epuratie voorbereidden. Overigens wees ik er in mijn lezersbrief ook terloops op dat de geïncrimineerde Elias – die zich, ik herhaal het nog even, tegenover ons gedroeg als een heer – al maanden overleden was toen het eerste deel van de *EVB* nog moest verschijnen en lang niet alle kopij voor het tweede deel binnen was.²⁹

— 28 Zie daarover L. Simons, *Van het kasteel naar het front. Het oorlogsdagboek van Jozef Simons 1914-1918*, Tielt, 2016, pp. 302-305.

29 H.J. Elias overleed op 2 februari 1973. Het eerste deel van de *EVB* verscheen op 29 oktober van dat jaar, het tweede deel pas eind 1975.

DE NEVB VERSUS DE EVB

In mijn lezersbrief in *De Morgen* bracht ik in herinnering dat “de riemen waarmee de eerste redactie moest roeien maar speelgoed waren, vergeleken bij de wetenschappelijke en logistieke omkadering van de nieuwe redactie” en dat de voltallige “oude” redactie, “besef-fend dat haar (pioniers)werk vele onvolkomenheden bevatte, van bij het verschijnen van het tweede deel in 1975 geijverd heeft voor de totstandkoming van een supplementdeel, ofwel een geheel nieuwe editie. Dat die laatste er nu gekomen is, in de eerste plaats door de toen ondenkbare, royale ondersteuning van de Vlaamse overheid, verheugt haar buitenmate.”

De NEVB zelf – het moet onderstreept worden – was clementer voor haar voorganger. Het eerste deel opende met een half dozijn artikelen van algemene aard, waaronder een indrukwekkend overzicht van de historiografie van de Vlaamse beweging door Jo Tollebeek, toen nog als historicus verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen, inmiddels hoogleraar in Leuven. Tollebeek sprak erin van de “monumentale” EVB, waarvan een “belangrijke stimulans voor verder onderzoek” was uitgegaan. Maar de EVB kreeg bij de letter E zélf ook een trefwoord van drie kolommen, eveneens van de hand van Tollebeek, waarin hij de verdiensten en de zwakke plekken van de EVB tegen elkaar afwoog. Zijn bijdrage eindigde als volgt (V.B. staat voor Vlaamse beweging):

“De EVB werd gepubliceerd in de jaren die als het breukvlak binnen de geschiedschrijving van de V.B. kunnen worden aangeduid. Omstreeks 1970 was een interpretatiedebat over de belangrijkste themata en gebeurtenissen uit de geschiedenis van de V.B. ontstaan (onder meer over de aard van het 19de-eeuwse nationaal besef, het ‘natuurlijke’ karakter van het activisme en de merites van de Vlaams-nationalisten en van de Belgisch-loyale flaminganten in het interbellum). Ook dat debat werd in de EVB weerspiegeld, onder meer door de grote aandacht voor de passivisten en minimalisten, wier rol in de V.B. in de oudere historiografie zo vaak was veronachtzaamd of geheld. Tegelijkertijd illustreerde de EVB de verwetenschappelijking die zich eveneens omstreeks 1970 aan de universiteiten had ingezet. Als referentiewerk werd zij een deel van de infrastructuur die deze verwetenschappelijking de volgende kwarteeuw zou schragen. De resultaten van dat proces maakten haar uiteindelijk overbodig: in 1993 besloot de Vlaamse regering een ruime subsidie te verstrekken voor een nieuwe EVB.”

Niet iedereen was even ruimhartig als Tollebeek in het be- of veroordelen van de eerste EVB, nu de tweede bewezen had dat het – vijftig jaar later! – natuurlijk beter kon. Het gemakkelijkste argument om de EVB in verdenking te stellen was, het is al gebleken, de naam van Hendrik Elias; wat de rol was die wij hem toebedachten, en hoe hij die vervulde, meen ik voldoende te hebben aangetoond. Nog in 2008 schreef de gereputeerde Franstalige historica Chantal Kesteloot in een artikel, waarin ze een vergelijking maakt tussen de *Encyclopédie du Mouvement wallon* en de EVB, over deze laatste het volgende: “Ce n’est un secret pour personne que l’ombre d’Hendrik Elias et

d'autres plane sur les deux volumes".³⁰ De Gentse historicus Koen Aerts was in 2009 een ietsje voorzichtiger in zijn formulering: de EVB is, zoals de *Encyclopédie du Mouvement wallon*, de "vrucht van een nu en dan militante en geëngageerde geschiedschrijving"; niettemin werd Elias ook hier weer als "eindredacteur" van de EVB ten tonele gevoerd.³¹ In het Antwerpse proefschrift van Aline Sax uit 2012, *Voor Vlaanderen, volk en Führer*, draaft Hendrik Elias nog maar eens op als "eindredacteur" van de EVB en wordt de oude encyclopedie zonder verdere argumentatie "vrij tendentius" genoemd.³²

'VAN WIEROOK TOT GASLUCHT'

Een ernstige confrontatie met de eerste encyclopedie werd aangegaan door Bruno De Wever zelf, die zich in de redactie van de nieuwe encyclopedie als de sterkhouder had ontpopt. In het *Liber amicorum* voor Romain Van Eenoo, die lid was geweest van de adviesraad van de NEVB, schreef hij in 1999, dus kort na het verschijnen van de nieuwe encyclopedie, onder de titel 'Van wierook tot gaslucht' een opstel over de beeldvorming van de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Vlaamse historiografie.³³

"Mijn stelling is", aldus De Wever – en ik volg hem nu even op de voet –, "dat de collaboratie van de radicale Vlaamse beweging lange tijd vergoelikt werd in de geschiedschrijving en dat vele collaborateurs zelfs bewierookt werden". (p. 607) "Exemplarisch voor de vergoelikkende geschiedschrijving zijn twee naslagwerken uit het begin van de jaren zeventig", namelijk de EVB van uitgeverij Lannoo en het vijftiendelige werk *Twintig eeuwen Vlaanderen* van Heideland-Orbis onder redactie van Max Lamberty, Rob. Van Roosbroeck, Michiel Vandekerckhove, Karel Van Isacker, Louis Roppe en Arie Willemsen. "Het verhaal dat beide werken ophangen over de collaboratie reflecteert de beeldvorming in Vlaanderen in de jaren zestig en zeventig." (p. 607) "De snelle integratie van Vlaamse collaborateurs in de samenleving wordt geïllustreerd door de positie van Vlaams-nationalistische collaborateurs in de geschiedschrijving." (p. 610) En dan komt De Wever tot de kern van zijn betoog, dat ik hier samenvat, maar zonder er verder *Twintig eeuwen Vlaanderen* bij te betrekken; ik beperk mij tot de EVB.

"Hendrik Elias was één van de twee wetenschappelijk adviseurs die de redactie van de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* bijstonden." (p. 610) Elias was "een uitmuntend

30 Ch. Kesteloot, 'Le chant du coq', in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 67, 2008, nr. 1, pp. 47-54. Het citaat op p. 51.

31 K. Aerts, De bestraffing van de collaboratie in België na de Tweede Wereldoorlog. Beeldvorming en onderzoek, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 21, 2009, pp. 55-99. De citaten resp. op p. 60 en 66. In zijn boek *Kinderen van de repressie. Hoe Vlaanderen worstelt met de bestraffing van de collaboratie*, Kalmthout, 2018 wordt Elias correct opgevoerd als "wetenschappelijk adviseur" van de EVB.

32 A. Sax, *Voor Vlaanderen, volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945*, Antwerpen, 2012, p. 15.

33 Br. De Wever, *Van wierook tot gaslucht [...]*, pp. 607-614.

historicus", maar, zoals bekend, een topspeler in de collaboratie: na de oorlog ter dood veroordeeld, in 1951 bij gratiebesluit van de Prins-Regent onder het ministerschap van Ludovic Moyersoën tot levenslange hechtenis, vrijgelaten in 1959. In zijn vierdelige boek *25 jaar Vlaamse Beweging 1914/1939* van 1969 legde hij "onmiskkenbaar de basis voor een vergoeljkende visie op de collaboratie van het Vlaams-nationalisme. (...) Het is deze visie die we aantreffen in de Encyclopedie van de Vlaamse Beweging." (p. 610) "Elias is daar natuurlijk niet alleen verantwoordelijk voor", aldus nog De Wever. "Bij de auteurs van de artikels treffen we enkele van zijn gewezen medestanders aan: Frans Wildiers (...), Ernest van den Berghe (...), Jan Brans (...), Piet Vermeir (...), Leo Wouters (...)." (p. 611) Frans Wildiers was inderdaad oorlogsgouverneur van de Provincie Antwerpen geweest, Ernest Van den Berghe algemeen secretaris van het VNV, Jan Brans hoofdredacteur van de partijkrant *Volk en Staat*, Piet Vermeir een functionaris van het VNV en Leo Wouters een van de stichters ervan. "Gewezen collaborateurs", aldus De Wever, "hebben dus hun stem kunnen laten klinken in de naoorlogse geschiedschrijving en zo mee het beeld over de collaboratie in Vlaanderen bepaald. Dat gebeurde soms zonder omwegen. Artikels die rechtstreeks verband houden met de collaboratie werden door gewezen collaborateurs geschreven." (p. 611)

Daar passen enkele bedenkingen bij, in elk geval wat de EVB betreft. Voor alle duidelijkheid nogmaals: *Twintig eeuwen Vlaanderen* laat ik buiten beschouwing.

De rol van Elias in de EVB heb ik voldoende belicht. Hij schreef geen enkel artikel in het boek, behalve een kort overzichtsstukje over de Vlaamse beweging tot 1914 in het inleidende opstel *Beknopte geschiedenis van de Vlaamse beweging* (het vervolg nam Arie Willemsen op zich), maar stelde zijn grote eruditie tot onze beschikking zoals wij hem gevraagd hadden. Als hij een opmerking formuleerde bij een ingezonden artikel, was die van zakelijke aard. En hij stierf toen het boek nog niet half af was; lang niet alle kopij is dus door zijn handen gegaan.

De andere genoemde collaborateurs dan, die "hun stem hadden kunnen laten klinken in de EVB". Ik begin met Piet Vermeir, "tijdens de bezetting leider van de Dienst Vorming en Stijl van het VNV".

Piet Vermeir (1911-1995) schreef in de EVB één bijdrage, over Leopold I. In de Voorlopige lijst van trefwoorden³⁴ is het artikel toebedacht aan Maurits De Vroede, die het moet hebben geweigerd. Dat we vervolgens voor die klus uitweken naar Piet Vermeir, komt waarschijnlijk doordat hij de tot dan enige Nederlandstalige biografie van de eerste koning der Belgen had geschreven: *Leopold I. Mens, vorst, diplomaat* (2 delen, 1965-1967). Dat boek werd overigens in de NEVB, in de bibliografie bij het artikel 'Monarchie'

— 34 In diverse exemplaren aanwezig in het (voorlopig ongeordende en ongeinventariseerde) archief van de EVB/NEVB in het ADVN.

van Herman Van Goethem, als biografie van de vorst behouden.³⁵ In de *DEVB* van de toekomst zal het boek ongetwijfeld geruisloos verdwijnen en vervangen worden door de gelauwerde biografie van Leopold I door Gita Deneckere uit 2011.

Nog een auteur van één bijdrage is Leo Wouters (1902-1987), "*betrokken bij de stichting van het VNV en tijdens de bezetting adjunct-commissaris voor Prijzen en Lonen*". Leo Wouters was omstreeks 1970 volksvertegenwoordiger en daarna senator voor de Volksunie en actief in Broederband, een vereniging van oud-VNV'ers, die hij in 1966 had helpen oprichten. Wouters leverde de grondtekst voor het artikel over Broederband, waar wij vermoedelijk verder niemand voor hadden kunnen vinden³⁶, en Erik Vandewalle, redacteur van *Ons Erfdeel*, polijfde die tot een informatief stukje van 35 regels, waar beider namen onder stonden. Overigens: voor de functies die hij tijdens de oorlog had uitgeoefend, zo leer ik uit de *NEVB* (maar het stond ook al in de *EVB*), was Leo Wouters na de bevrijding niet veroordeeld; wel werd hij in 1946 veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf omwille van zijn lidmaatschap van het VNV. In 1948 kreeg hij zijn burgerrechten terug.³⁷

Ook Ernest Van den Berghe (1897-1995), "*algemeen-secretaris van het VNV en in die functie één van de topfiguren van de partij*", leverde één bijdrage, namelijk over Victor Bocqué.³⁸ Bocqué was, net als Van den Berghe, actief geweest in de daensistische beweging in het Aalsterse en werd in 1940 oorlogsburgemeester in Aalst; na de bevrijding werd hij tot 1 jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar in 1947 in beroep vrijgesproken. Het artikel van Van den Berghe over Bocqué is zuiver zakelijk en verschilt niet wezenlijk van de bijdrage over hem in de *NEVB*, ditmaal geschreven door Reinoud d'Haese, die intussen in Gent was afgestudeerd op het daensisme.

Tot hiertoe is de schaduw van Hendrik Elias en de zijnen in de *EVB* dus nog niet echt zichtbaar geworden. Blijven als verdachte medewerkers uit het lijstje over: Jan Brans en Frans Wildiers. Zij leverden elk ruim twintig bijdragen.

De jurist Jan Brans (1908-1986), "*tijdens de bezetting hoofdredacteur van Volk en Staat*", die in die functie "*geregeld botste met de Duitse censuur*"³⁹ en van een reportagereis naar

— 35 Er staat bij vergissing A. Vermeir in plaats van P. Vermeir. Het trefwoord Leopold I, ondertekend door Nico Wouters, is slechts "een korte samenvatting van wat gedetailleerder beschreven staat in het overzichtsartikel 'Monarchie' (auteur: Herman van Goethem)". *NEVB*, s.v.

36 Het lemma ontbreekt in de *Voorlopige lijst van trefwoorden*. Vermoedelijk dook het dus op uit een andere ingezonden bijdrage.

37 In de *NEVB* krijgt Broederband een veel uitvoeriger artikel van Frans Van Campenhout en Frans-Jos Verdoodt, op basis van een monografie over de vereniging door de eerstgenoemde uit 1992.

38 Door een onbegrijpelijke fout in de *EVB* Brocqué genoemd. Het lemma ontbreekt in de *Voorlopige lijst van trefwoorden*.

39 E. Vandewalle & B. De Wever, *Brans, Jan V.L.*, in: *NEVB* [...], s.v.

Spanje niet meer naar Brussel was teruggekeerd, werkte vanuit zijn Spaanse ballingsoord na de oorlog mee aan *De Standaard* en *Dietsche Warande en Belfort* met bijdragen van kunsthistorische aard en “publiceerde verscheidene kunsthistorische studies, waarvan sommige in het Duits en Spaans vertaald zijn”.⁴⁰ Met zijn boek *De gevangene van Tordesillas*, een historische roman over Johanna de Waanzinnige, verschenen in 1963, won hij de Professor Arthur Boonprijs van het Davidsfonds; een ander boek, *De nalatenschap der conquistadores*, verscheen in 1965 in de reeks Vlaamse wetenschappelijke pockets van uitgeverij Heidelberg. In 1968 keerde hij naar België terug. Brans blijkt zich ook ernstig bezig te hebben gehouden met de studie van het activisme en de *Flamenpolitik*; daarvan getuigen zijn bijdragen in de *EVB* over enkele Duitse en Vlaamse actoren in die beweging, met name in verband met de vernederlandsing van de Gentse universiteit, de zgn. von Bissing-Universiteit. Hij schreef in de *EVB* over Duitse prominenten als Konrad Beyerle, Moritz Freiherr von Bissing, Walther Geheimrat von Dyck, Ludwig Freiherr von Falkenhausen, Colmar Freiherr von der Goltz en Oscar Freiherr von der Lancken Wakenitz, en over de Luxemburger Pierre Hoffmann⁴¹, die al sinds 1882 hoogleraar was in Gent, maar in 1916 het rectoraat over de vernederlandsde universiteit op zich nam. De bijdragen over de Duitse figuren (en over het zogenaamde activistenkamp van Göttingen) werden in de *NEVB* begrijpelijkerwijs overgedaan⁴² door Winfried Dolderer, die in 1989 gepromoveerd was met een gedegen studie over *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt*; de bijdrage over rector Hoffmann werd nu toevertrouwd aan de Gentse universiteitsarchivaris Anne-Marie Van der Meersch. Ze verschillen in toon allemaal niet wezenlijk van de artikelen die Jan Brans voor de *EVB* had geleverd. De Vlaamse activisten die door hem werden geportretteerd, waren Caesar De Bruycker, Joris Fassotte, ir. Hendrik Faure, Hendrik Grosemans, Jan Hainaut, Hector Halsband, Lodewijk Maesfranckx, Juliaan Mees, Antoon Moortgat⁴³, Willem Reinhard, Godfried Rooms, René Van Sint-Jan, Cyriel De Wael en Robert De Waele.⁴⁴ Voor de *NEVB* werden de artikelen over Grosemans, Hainaut, Mees, Van Sint-Jan, De Wael en De Waele lichtjes door anderen bewerkt, maar met beider namen ondertekend;⁴⁵ De Bruycker werd overgedaan door Anne-Marie Van der Meersch, Fassotte en Faure door Dirk Luyten, Ma(e)sfranckx door Luc Vandeweyer, Reinhard door Luc Sieben, Rooms door Dolderer. Te noteren valt dat de artikelen van Dirk Luyten over Hendrik Faure en

— 40 E. Vandewalle & B. De Wever, *Brans, Jan V.L.*, in: *NEVB* [...], s.v.

41 Er staat Paul, maar dat moet Pierre zijn.

42 Behalve von Dyck, die het met een verwijzing moest stellen, en von der Goltz, die geschrapt werd.

43 Vader en zoon, allebei activist. Het artikel is ondertekend door... Ludo Simons en Jan Brans. In de *NEVB* is alleen Antoon Moortgat senior bewaard, maar het artikel is wel nog aangevuld door Marc Somers, zodat er niet minder dan drie namen onder de korte bijdrage staan. Hoe die cocktail precies tot stand kwam, kan ik niet meer reconstrueren.

44 Sommige namen kwamen niet voor in de *Voorlopige lijst van trefwoorden*, andere waren onder meer toebedacht aan Franz Petri (wat de Duitse figuren betreft) en aan A.W. Willemsen (de meeste Vlaamse activisten).

45 Grosemans, Hainaut, Van Sint-Jan en De Waele werden aangevuld door Luc Vandeweyer, De Wael door Pieter van Hees, Mees door Marc Mees.

van Luc Vandeweyer over Ma(e)sfranckx, op enkele komma's na, identiek zijn aan die van Jan Brans in de EVB.

De laatste medewerker op het beklagdenbankje is Frans Wildiers (1905-1986). Ik zal het maar meteen bekennen: vermoedelijk is hij door mij aangebracht. Ik was sinds 1965 met hem bevriend, nadat de uitgever Albert Pelckmans ons op een avond in zijn seigneuriale woning in Kapellen, Eikenhof, had samengebracht. Later kwam daar de vriendschap met zijn broer Max bij, de erudiete pleitbezorger van de omstreden kosmoloog Teilhard de Chardin. Genoeg redenen om Frans Wildiers aan te spreken voor medewerking aan ons project in een domein waar we geen van allen heel goed in thuis waren, namelijk de economie en het bedrijfsleven.

Frans Wildiers, *"leidinggevend VNV'er in de provincie Antwerpen en oorlogsgouverneur van die provincie"*, was omstreeks 1970 in Antwerpen en ver daarbuiten een gerespecteerd man als afgevaardigd bestuurder van het machtige Vlaams Economisch Verbond.⁴⁶ Zoals Bruno De Wever en Brigitte Henau hem in de NEVB typeren: hij was *"twintig jaar lang een van de drijvende krachten van de VEV-werking. Hij werkte mee aan de versterking en hergroepering van het Verbond zelf, stond steeds aan de spits van de strijd voor de vernederlandsing van het bedrijfsleven en pleitte voor de gelijkberechtiging van de 'Vlaamse economie' en het respect voor de Nederlandse taal binnen het Belgisch bestel."* Daarnaast was hij een belesen en kunstminnend man en een charmante gastheer. Wij vroegen hem om een twintigtal bijdragen, die allemaal in de sfeer van het Vlaams Economisch Verbond lagen: over het VEV zelf (dus niet over het VNV), over de (Gewestelijke) Economische Raad voor Vlaanderen, over de *Financieel-Economische Tijd* (nu de krant *De Tijd*), die hij had helpen oprichten (wat hij onvermeld liet; het werd pas geëxpliciteerd in de NEVB, toen Gaston Durnez het artikel over de krant overdeed), over de Kredietbank, over het Studiecentrum voor de vernederlandsing van het bedrijfsleven, over de taalwetgeving in het bedrijfsleven en over een aantal actoren uit de economische en de financiële wereld, zoals Hendrik Cappuyns, Fernand Collin, (mijn oom) Octaaf Engels, Lieven Gevaert, Vaast Leysen, Arthur Mulier, Maurits Naessens, Pol Provost, Boudewijn Steverlynck en anderen. In de NEVB werden de meeste van zijn bijdragen vervangen door nieuwe, wat voor de hand lag, omdat precies die wereld in de jaren tussen de eerste en de tweede encyclopedie zich stormachtig had ontwikkeld en veel van de door Wildiers beschreven figuren ook in die periode nog een rol hadden gespeeld.⁴⁷ Enkele van zijn artikelen werden door nieuwe medewerkers aangevuld: Cappuyns door Brigitte Henau, Maurits Langohr door Luc Vandeweyer, Provost door Nico Wouters, Steverlynck door Bart De Wilde, het Studiecentrum voor de vernederlandsing van het bedrijfsleven, het Vlaamsch Financieel Verbond en het Vlaamsch

⁴⁶ Of, zoals Koen Aerts het in zijn boek (*Kinderen van de repressie [...]*, p. 181) uitdrukt: "Frans Wildiers (...) maakt in dezelfde periode het mooie weer als topman van het VEV".

⁴⁷ Wildiers had in de EVB ook het artikel over zijn vriend Albert Pelckmans geschreven; dat werd in de NEVB vervangen door een bijdrage van... schrijver dezes, die inmiddels een tweedelig boek had gepubliceerd over de *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen* (Tielt, 1984-1987).

Handelsverbond door Luc Vandeweyer, en met beider namen ondertekend. Te noteren valt dat de laatste drie artikelen, op enkele komma's na, identiek zijn aan die van Frans Wildiers in de *EVB*.

Artikels die rechtstreeks verband houden met de collaboratie en door gewezen collaborateurs waren geschreven, heb ik bij de zes genoemde oud-VNV'ers niet aangetroffen. Maar ook Koen Aerts noemde in zijn reeds vermelde bijdrage (en in zijn latere boek) nog twee andere namen van mensen die "*als veroordeelde collaborateurs hun medewerking (hadden) verleend aan de encyclopedie*": Lode Claes, "*tijdens de bezetting onder andere schepen van Groot Brussel*", en Jetje Claessens, "*VNV'ster en hoofd van de Dietsche Meisjesscharen*".⁴⁸

Lode Claes (1913-1997) was, na enkele jaren als journalist bij *De Standaard* te hebben gewerkt, in 1958 secretaris-generaal van de Economische Raad voor Vlaanderen geworden, in 1964 bestuurder bij de Bank Lambert en in 1968 tevens senator voor de Volksunie. Hij leverde, voor zover ik zie, in de *EVB* één (kader)artikel, namelijk een algemene beschouwing van een viertal kolommen over de raakpunten tussen de economie en de Vlaamse beweging, zonder bibliografie. Met het thema collaboratie had zijn bijdrage uiteraard niets te maken. In de *NEVB* werd het artikel overgedaan door Dirk Luyten, die er veertig kolommen aan besteedde, waarvan één volledige kolom literatuuropgave.

En dan is er nog Jetje Claessens (1912-1995), hoofd van de Dietsche Meisjesscharen (en een nicht van Camille Huysmans, maar dat doet hier niet ter zake). In de lijst van de medewerkers staat ze vermeld als Johanna Delaeter-Claessens. Hoe we haar in haar ballingsoord Mar del Plata in Argentinië gevonden hebben, kan ik mij niet meer indenken, en waarom we haar daar zochten kan ik evenmin met zekerheid reconstrueren. Het parallelle artikel over de Dietsche Blauwvoetvendels (de jongensbeweging dus), dat we volgens de Voorlopige lijst van trefwoorden hadden toebedacht aan Lionel Vandenberghe, werd uiteindelijk geschreven door Jan Olsen, een koele minnaar van de inmenging van de Duitsers in de jeugdbeweging tijdens de oorlog.⁴⁹ Voor het lemma over de Dietsche Meisjesscharen hadden we Lutgart Dosfel, dochter van, aangezocht, die blijkbaar niet toehapte. Beschikte zij over te weinig gegevens over de meisjesbeweging en verwees zij ons naar Jetje Claessens? (Die, nota bene, zelf geen trefwoord kreeg in de *EVB*, wél in de *NEVB*. Net zoals het artikel over de Dietsche Meisjesscharen in de *NEVB* is het van de hand van Bruno De Wever.) De critici hebben dus een punt: ten minste een halve van de ruim vierduizend kolommen in de *EVB* is inderdaad geschreven door een collaborateur over haar eigen collaborerende vereniging. Dat had

⁴⁸ Naast, uiteraard, Hendrik Elias. Aerts noemt ook Jan Brans, die al in het lijstje van De Wever voorkwam.

⁴⁹ Jan Olsen behoort "*tijdens de bezetting tot de kaderleden van het AVNJ en laat zich opmerken als een van de dissidenten die zich vanuit de jeugdbeweging verzet tegen de verregaande collaboratie van het VNV*" (K. Aerts, *De bestraffing van de collaboratie in België* [...], p. 208).

niet gemogen. Maar dat alleen al “een blik op de redactieraad en betrokken personen verhelderend is” om meteen te beseffen dat “de historische canon van de Vlaamse beweging in deze boekdelen opnieuw de morele balans tussen collaboratie en repressie (ontregelt), alsof het eerste zich rechtvaardigt door het tweede”, zoals Koen Aerts⁵⁰ stelt, lijkt mij geen gefundeerde onderzoeksconclusie. En dat, naar het woord van Chantal Kesteloot, “l’ombre d’Hendrik Elias et d’autres plane sur les deux volumes” lijkt mij een lichtvaardige en bovendien nodeloos kwetsende bewering.

OP WEG NAAR DE DEVB

In 2018 maakte het ADVN bekend dat het plannen had voor een *DEVB*: een *Derde, Digitale en ‘Definitieve’ Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Definitieve, omdat ze digitaal zal zijn, en dus dag na dag aanvulbaar en verbeterbaar. Sinds de vorige verscheen, zijn andermaal ruim twintig jaar verlopen. De redacteurs van de *NEVB* zullen, zoals die van de *EVB*, de eersten zijn om een herziene uitgave van hun werk toe te juichen.

Ik geef, niet uit leedvermaak, maar om te onderstrepen hoe voorlopig ons weten te allen tijde is, tot slot één voorbeeld van een artikel dat in de *DEVB* geheel herschreven zal worden. Het trefwoord Leo Delwaide werd uit de *EVB* nagenoeg onveranderd overgenomen in de *NEVB*; alleen krijgt hij in de nieuwe encyclopedie (nog) wat meer eer: de foto beslaat er een imposante halve pagina in plaats van het bescheiden inzetje ter grootte van een postzegel in de *EVB*. Het artikel was en bleef geschreven en ondertekend door Manu Ruys. En laat nu Manu Ruys, althans volgens Koen Aerts, samen met Gaston Durnez “en anderen” een van de “tenoren van de toenmalige collaboratie-vergoelijken *De Standaard*”⁵¹ zijn. Zullen we wedden dat het trefwoord Delwaide in de *DEVB* zal worden toevertrouwd aan Herman Van Goethem?⁵²

Het zal er gegarandeerd heel anders uitzien dan het vorige.

——— 50 K. Aerts, *Kinderen van de repressie* [...], p. 192.

51 K. Aerts, *De bestraffing van de collaboratie in België* [...], p. 66, en K. Aerts, *Kinderen van de repressie* [...], pp. 192-193. Maar Koen Aerts rekent ook de rector van het Brugse Europacollege, Hendrik Brugmans, tot de collaborateurs die door Karel Van Isacker in 1949-1950 werden aangetrokken als redacteurs van het jezuïetenweekblad *De Vlaamse Linie* en als dusdanig mee verantwoordelijk zijn voor “de zwarte reputatie van het blad” in die jaren (K. Aerts, *Kinderen van de repressie* [...], p. 162). Te noteren valt dat Brugmans tijdens de oorlogsperiode in Nederland “een actief lid was van de verzetsgroep *Je Maintiendrai*” en van 1942 tot 1944 “door de bezettende macht als gijzelaar (werd) opgesloten” (*NEVB* [...], s.v.). Daarbij vergeleken is de mededeling dat Remi Piryng in het interneringskamp in Lokeren het *Gebed voor het Vaderland* ‘componeerde’ (K. Aerts, *Kinderen van de repressie* [...], p. 220) slechts een leuke lapsus. Voor alle duidelijkheid: Remi Piryng was de tekstdichter van het lied, de muziek was van zijn medegevangene Gaston Feremans.

52 Cfr. H. Van Goethem, 1942. *Het jaar van de stilte*, Kalmthout, 2019.